

Posudek na habilitační práci Václava Grubhoffera *Zdánlivá smrt. Noční můra osvícenské Evropy* (Polička – Praha 2018)

Václav Grubhoffer si pro svou knihu zvolil fascinující fenomén, jehož dosah a působnost v osvícenské a postosvícenské Evropě nepřestává čtenáře překvapovat. Z vědeckého hlediska jde však také o přitažlivé badatelské pole, které nabízí možnost kombinovat přístupy kulturních, intelektuálních a sociálních dějin, dějin medicíny či dějin těla. Václav Grubhoffer nahlíží na studovaný fenomén tzv. zdánlivé smrti přednostně v kontextu rozvoje zdravotní politiky (*Medizinische Polizey*), která spojila otázku státního populacionismu se zájmem o biologii. Jeho text lze tedy považovat mj. za podstatný příspěvek k diskusi o medikalizaci života v habsburské monarchii 18. a 19. století, které v české historiografii prozatím rozvíjela zejména Daniela Tinková (*Zákeřná Mefitis*, 2012; *Tělo, věda, stát*, 2010; *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, 2004), nověji pak i Vladan Hanulík nebo Tereza Liepoldová. Václav Grubhoffer je znalcem problematiky a jeho erudice je imponující. Pro české historiky bude jistě přínosná nabídnutá reflexe neobyčejně bohaté italské odborné produkce k tématu dějin smrti a medicíny. Kniha sice postrádá kriticky pojaté vymezení se vůči závěrům dosavadní literatury, které by ozřejmilo, v čem bude přístup autora inovativní, pokud se však omezíme na prostor české historiografie, je nutno přiznat, že v ní doposud podobné pojednání o raněnovověké smrti s historicko-medicínskou perspektivou chybělo. Čeští historikové, kteří již věnovali tématu umírání a smrti v 16.–19. století značnou pozornost, se totiž koncentrovali primárně na reprezentaci smrti (v duchovní literatuře a výtvarném umění), postoje vůči smrti a strategie umírání v rámci zbožného života.¹

Z metodologického hlediska předkládá Václav Grubhoffer práci z oblasti standardních intelektuálních dějin, které v tomto případě těží z produktivního spojení dějin lékařství a dějin idejí. Až na výjimky (reformy pohřbívání s odkazem na práce D. Tinkové) se autor nezabývá praxí a svůj text zakládá na analýze norem a spisů lékařů a specialistů. Na pozadí vývoje postojů lékařů vůči fenoménu zdánlivé smrti se nicméně vyjevují závažné proměny myšlení o smrti

¹ Existují výjimky, například Tomáš Knoz napsal inspirativní studii *Krankheit, Tod und Verewigung von Adeligen in der Frühen Neuzeit: im Schnittpunkt von Historischer Anthropologie, medizinischer Anthropologie und Kunstgeschichte*, in: Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften, eds. Václav Bůžek, Dana Štefanová, České Budějovice 2001, s. 81–115.

(a životě) ve společnosti přelomu 18. a 19. století. Kupříkladu skutečnost, že lékaři postupně nahrazovali představu o smrti jako o stěžejním okamžiku pojetím smrti jako procesu, přechodné doby, během níž mohou „mrtví“ takřikajíc oživnout. Takový posun signalizoval zásadní změnu vnímání samotného momentu fyzické smrti, kterému byla v době od 15. do 18. století – soudě alespoň dle dochovaných historických pramenů – věnována mimořádná pozornost.²

Pro první část knihy zvolil Václav Grubhoffer zajímavou kontextualizaci problému zdánlivé smrti, totiž jeho uchopení v souvislosti s fenoménem tzv. revenantů, ze záhrobí se navracejících duší. Lze si všimnout dvou aspektů: 1) Autor chtěl ukázat existenci strachu ze zdánlivé smrti, proto se věnoval přednostně tzv. „nečistým“ zemřelým, tedy upírům a vampýrům, nikoli duším „dobrým“, přicházejícím například z očiště. V důsledku pak jeho text podporuje starší tezi Jeana Delumeau o 17. a 18. století v (západní) Evropě jako o době velkého strachu (*Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident, XIIIe–XVIIIe siècles*, Paris 1983). Tento předpoklad byl v recentní historiografii zpochybněn³ a jistě by bylo inspirativní dále promyslet, jak fenomén strachu v různých kontextech a diskurzech 18. století uchopit. 2) Při svém zkoumání využil Václav Grubhoffer zejména pověsti a historky zaznamenané etnology, což mj. naznačilo, že zde zůstává ještě slušný prostor pro budoucí analýzu fenoménu vampyrismu například z pohledu úředních pramenů. Podařilo se mu však velmi příhodně ukázat, že příběhy o revenantech přebírali mj. autoři lékařských pojednání o zdánlivě zemřelých, což dává této linii uvažování značnou relevanci. Osobně by mě zajímala změna v této věci: Zdá se totiž, že nejspíše od poslední třetiny 18. století přestávala část intelektuálů – včetně duchovních autorit – revenantským historkám věřit, což se odráželo i ve snahách potrestat případná „média“, tedy osoby, jež byly dušemi zemřelých navštěvovány. Stejně tak v literárním diskursu došlo k rozvoji románových, přiznaně fiktivních příběhů. Mohly mít tedy takové změny vliv na přístup lékařů ke zdánlivě zemřelým?

V druhém oddílu své knihy věnoval Václav Grubhoffer pozornost fenoménu zdánlivé smrti v době od druhé poloviny 18. století, a to v širokých evropských souvislostech. Pro sle-

² Pěknou diskusi k tématu nabídli Richard Wunderli a Gerald Broce, *The Final Moment before Death in Early Modern England*, *The Sixteenth Century Journal* 20, 1989, s. 259–275.

³ Susan C. Karant-Nunn, *The Reformation of Feeling. Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany*, New York 2010; Christine Göttler, *Last Things: Art and the Religious Imagination in the Age of Reform*, Turnhout 2010; Klára Erdei, *Auf dem Wege zu sich selbst: Die Meditation im 16. Jahrhundert. Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung*, Wiesbaden 1990.

dované období bylo charakteristické počáteční prolínání lékařské vědy s náboženskými představami, ačkoli lze zároveň hovořit o zjevné medikalizaci. Zájem lékařů o zdánlivou smrt byl velký, postupně si téma osvojili a uplatnili v něm svou rostoucí autoritu. Kontext, do něhož Václav Grubhoffer zkoumaný fenomén zasazuje, je bohatý a zahrnuje měnící se postoje lékařů v době vzniku a rozvoje zdravotní vědy, profesionalizace lékařské praxe (pitva), diskusí o hygieně a významné proměny procesu umírání. Důležitou roli hrají také reformy pohřbívání, budování márníc, zavádění ohledání mrtvol, nařízený interval mezi smrtí a pohřbem a postupující byrokratizace. Autor občas překračuje hranice běžné historiografie, například když využívá dobové slovníky, aby ukázal vybrané sémantické souvislosti (pojem hřbitov). Svůj výklad navíc doplňuje zkoumáním beletrie 19. století a dokládá přebírání motivů z příběhů o zdánlivě zemřelých v osvětské literatuře i v románech a povídkách z pozdější doby. Téma se totiž těšilo jisté popularitě ještě na počátku 20. století.

V poslední části své knihy se Václav Grubhoffer zabýval vznikáním záchranných společností a formováním principů první pomoci. Zvolená perspektiva dějin lékařství autorovi umožnila poukázat na další zásadní posun v postojích ke zdánlivě zemřelým a smrti vůbec na konci 18. století, totiž opuštění dosavadní, osvětskými lékaři požadované strategie „pasivního“ vyčkávání, zda se zemřelý neprobudí, ve prospěch záměru záchranných společností aktivně bojovat za záchranu domněle zemřelého pomocí oživovacích technik. Zajímalo by mě v této souvislosti, jak se Václav Grubhoffer dívá na závěry nejnovější knihy D. Tinkové o dekriminlizaci a medikalizaci sebevraždy (*Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století*, Praha 2021). Zdá se mi totiž, že i v ní se jako jedna z linií výkladu vine teze o stále aktivnějším přístupu (světských) autorit vůči sebevraždě, která byla dříve primárně v rukou církve, jež k ní ovšem přistupovala „pasivně“, tedy až ve fázi dokonané sebevraždy.

Otázky osvětsství, sekularizace nebo biomoci, které již tradičně tvoří základ historiografických debat o zkoumaném období, stojí mimo záběr Grubhofferovy knihy, v níž nejde o konceptuální problémy. Výsledné kulturněhistorické pojednání je ovšem závažnou publikací, a to nejenom z toho důvodu, že jde o první systematickou analýzu fenoménu zdánlivé smrti v českém dějepisectví. Václav Grubhoffer totiž opírá své líčení o výbornou znalost pramenů, o obdivuhodnou orientaci v řadě oblastí výzkumu – od medicíny přes právo po románovou litera-

turu – stejně jako o schopnost s přehledem překračovat historické epochy. To považuji za velice podstatné, neboť takový přístup umožňuje uchopit studovaný kulturní fenomén bez ohledu na stereotypy dosavadní chronologie historické vědy. Nahlížím-li na knihu s odstupem času od jejího prvního čtení, myslím si, že by na ni mělo navázat studium praxe, tedy kazuistiky, založené na referencích o konkrétních vyšetřovaných, resp. dokumentovaných případech. Již zmíněná práce D. Tinkové o sebevraždě ukázala, že takové úsilí zcela zásadně posouvá naše poznání, které se tak nemusí opírat pouze o spisy intelektuálů. To ovšem nijak neumenšuje vědeckou závažnost předloženého textu kolegy Grubhoffera, jenž nepochybně splňuje požadavky kladené na Masarykově univerzitě na úroveň habilitačních prací v oboru historie. Autorovi pak k jeho výsledku upřímně gratuluji.

V Chrudimi a Brně, začátkem ledna 2022

Tomáš Malý